

KNJIGE I ČITAOCI*

Kad su knjige u pitanju, Evropljani se osećaju nadmoćni u odnosu na Amerikance. Tri hiljade godina istorije (koja bi bila nezamisliva bez knjiga) pothranjuju ovo osećanje nadmoćnosti; primećuju ga čak i oni Amerikanci koji su imali prilike da lično vide stav Evropljana prema knjizi, ali i oni ovo osećanje smatraju opravdanim.

Zamislimo Amerikanca koji putuje po Evropi. On će najpre posetiti najstariju evropsku biblioteku, — *Biblioteca capitolare* u Veroni, — koja nikad nije prekidala s radom, i diviće se neprocenjivom blagu koje je tu prebrodilo istorijske bure i koje potiče iz doba kad Amerika još nije bila ni otkrivena. On će nastaviti do Ravene i, posmatrajući nadaleko čuvene mozaike u crkvi *Sant'Apollinare Nuovo*, osetiće divljenje puno poštovanja pred Svetim ocima iz prvih vekova hrišćanstva, od kojih svaki, kao simbol svog položaja, drži pred sobom knjigu, koja čas ima oblik svitka, a čas oblik ispisanih tablica. Posle toga će u Švajcarskoj biti zasenjen neopisivim sjajem manastirske biblioteke *Svetog Galena* u kojoj svaka izložena knjiga izgleda kao okružena oreolom.

Zamislimo zatim našeg Amerikanca kako sa ovim iskustvom za sobom, putuje dalje u Pariz, gde ima veoma često prilike da sagleda koliku ulogu još i danas *homme de lettres* igra u javnom životu „Grada Svetlosti”, — što je za njega nešto sasvim novo. Najzad, na sajmu nemačke knjige u Frankfurtu on je konačno zapanjen kad se nađe u centru današnje svetske trgovine knjigama, pred sjajem umetnički uređenih izloga, u čast knjige. Činjenica da je Amerika otkrivena tek kad je prošlo pola veka od Gutembergovog pronalaska, — usled čega se evropskim knjigama daje prednost, — još i danas je duboko ure-

*) Hajnc Štajnberg (Heinz Steinberg), rukovodi odeljenjem za produžno školovanje opštine Zapadni Berlin. Vodi tečaj sociologije knjige na Slobodnom Univerzitetu u Berlinu.

zana u svest Amerikanaca. Amerika gleda na knjigu kao na nešto što je sastavni deo evropske tradicije, i u tom preimućstvu Evrope — uprkos sopstvenom nezavisnom razvoju — vidi i neko suštinsko preimućstvo.

Pa ipak, ono što Evropljani i Amerikanci obično zamišljaju kao svoj stav prema knjizi, najčešće je suprotno stvarnom stanju. Ta neobična činjenica, koja će u ovom izlaganju biti potkrepljena primerima, opravdava pažnju koja se posvećuje evropskim i američkim istraživanjima na tom polju. Međutim, u takvim istraživanjima se obavezno zastranjuje, s obzirom na to da čak ni naučna ispitivanja nisu ostala imuna od pogrešnih shvatanja, koja su veoma rasprostranjena u svetu.

U Sjedinjenim Državama istraživanja u vezi sa čitanjem obično obavljaju bibliotekari i sociolozi, kao članovi informativne službe pri bibliotekama. Prava istraživanja se stoga često vrše u bibliotekama, a sprovode ih univerzitetski instituti za bibliotekarstvo ili sociologiju. Često su ovakva istraživanja gotovo isključivo usredsređena na praktične potrebe biblioteka, pri čemu postoji tendencija da se svet van biblioteka i ne uzima u obzir.

Istraživanja u Evropi, kojima obično kumuju knjižari i izdavači, empiričke su prirode i često usmerena na rešavanje trgovačkih problema, pa su, otuda, i jednostrana u svojim zaključcima. Postoje i izuzeci. U Ujedinjenom Kraljevstvu, na primer, Brajan Grumbridž (Brian Groombridge¹⁾ je za svoje istraživanje dobijao potporu Britanskog udruženja bibliotekara; u Skandinaviji (u Danskoj i Švedskoj), takođe, bibliotekari daju inicijative za istraživanja, a obično ih oni i sprovode, pa prema tome i tumače rezultate do kojih dođu.²⁾ Međutim, u slučaju Francuske, Savezne

¹⁾ Brian Groombridge: *The Londoner and his Library* (Londonac i njegova biblioteka), London, Research Institute for Consumer Affairs, 1964.

²⁾ Videti pre svega B. V. Elberling: »The Danish School of Librarianship's Sociological Laboratory« studija štampana u *Unesco Bulletin for Libraries*, vol. 20, 1966, str. 184—188. Da ne bismo morali da neprekidno upućujemo čitaoce na razne tekstove u kojima se raspravlja ovaj problem, skrećemo im pažnju već ovom prilikom, — i na to se više nećemo vraćati, — na publikaciju pod naslovom *Forschungsobjekt Buch. Internationale Bibliographie zur Sociologie und Psychologie des Lesens* (medunarodna bibliografija o sociologiji i psihologiji čitanja), koju je pripremio Eymar Fertig, a objavio Hajnc Stajnberg (Minhen-Pullach Verlag Dokumentation, 1971; New York, R. R. Bowker, 1971). Ova bibliografija, koju je izdao i za koju je predgovor napisao autor ovog članka, podeljena je, u predmetnom indeksu, prema zemljama, tako da se, na primer, doprinos Mađarske i ostalih istočnoevropskih zemalja — koji se u članku ne pominje, može jasno videti.

Republike Nemačke i Holandije, istraživanja, po pravilu, predlažu i subvencionišu knjižari i izdavači i ona se obavljaju gotovo potpuno nezavisno od američkih napora na tom polju.

Naravno, evropskim sociolozima koji rade za knjižare i izdavače dobro su poznati radovi Lasswela (Lasswell), Keca (Katz), Lejzersfelda (Lazarsfeld), Šrama (Schramm), Festindžera (Festinger), koji su pisali o istraživanjima sredstava za masovnu komunikaciju u Americi. Pa ipak, profesor Duglas Veples (Douglas Waples), — da pomenemo samo jednog, koji je izvršio svakako najveći uticaj u oblasti istraživanja čitanja i čije su monografije, zasnovane na predavanjima držanim u Bibliotekarskoj školi pri Univerzitetu u Čikagu, objavljene većim delom za vreme Drugog svetskog rata, — nepoznat je na kontinentu, mada je nekoliko godina pred rat, a zatim i nekoliko godina posle rata, posetio evropske biblioteke i bibliotekare.³⁾

Veples, koji je kao psiholog tesno saradivao sa ekipom koja radi pri Školi za sociologiju u Čikagu i koja je veoma poznata u svetu, izgleda da je zaista prvi u čitanju video društveni proces koji treba ispitivati empiričkim sredstvima. Ono što metod njegovog rada razlikuje od inače sličnih pristupnih metoda u Evropi — kao što je, na primer, rad nemačkog bibliotekara Valtera Hofmana (Walter Hofmann), koga je on upoznao u Lajpcigu⁴⁾ — sastoji se u savesnom prikupljanju činjenica, onakvih kakve su, bez unapred stvorenih ideja o tome šta bi bilo poželjno otkriti.

Veples je u svom radu tesno saradivao sa američkim bibliotekarima Berelsonom (Berelson), Bredšoom (Bradshaw) i Karnovskim (Carnovsky). On je prvi prokrčio put metodičkim istraživanjima i u svoje vreme pronašao pravi odgovor na važno pitanje: »Šta čitanje predstavlja za narod?« Danas je teško shvatiti kako je uopšte bilo moguće osposobljavati bibliotekare, a ne govoriti im o takvim naporima, ali to u svakom slučaju dokazuje u kolikoj je meri potrebno obnoviti nastavu bibliotekarstva u Starom svetu.

³⁾ Pojednost se mogu naći u autorovom članku koji je objavljen kao uvodnik u časopisu *Buch und Bibliothek* (Knjiga i biblioteka), u januaru 1971. godine, str. 9—15.

⁴⁾ Da su se izvršila poređenja Veplesovih i Hofmanovih istraživanja došlo bi se do značajnih rezultata, koji bi predstavljali veliki doprinos istoriji biblioteka u obema zemljama. U međuvremenu želeli bismo da čitaoca uputimo na rad Margarete Ceplen (Margaret Chaplan) »Američke ideje u nemačkim javnim bibliotekama. — Tri perioda«, objavljen u *Library Quarterly*, vol. 41, br. 1, 1971, str. 35—53.

I obratno: Amerika uopšte nije obavještena o evropskim istraživanjima čitanja, koja su za poslednjih deset godina objavljivana mahom u Francuskoj, Saveznoj Republici Nemačkoj i Holandiji. Stoga je cilj ovog članka da sagradi most između Starog i Novog sveta preko jezičkih barijera (koje su i dalje zaprepašujuće visoke), a isto tako i između bibliotekara i knjižara (koji, i pored toga što se i jedni i drugi bave knjigama i njihovim čitaocima, izgledaju neobavešteni o tome šta oni drugi rade).

Da bismo samo pokazali koliko će biti teško premostiti taj jaz, navešćemo na samom početku jedan tipičan primer, iz koga se može videti koliko su predubedenja koja u ovom pogledu jedan narod ima o drugom. Reč je o jednoj zabludi nemačke organizacije za ispitivanje javnog mnjenja, kojoj je Udruženje za promet nemačke knjige dalo nalog da sprovede anketu o nemačkom tržištu. Godine 1968. ta organizacija, — *Allensbach Institut für Demoskopie*, — podnela je obiman izveštaj,⁵⁾ u kome je druga rečenica glasila: »Zaprepašujuće je koliko retko Amerikanac uzima knjigu u ruke«.

Institut je bio toliko zadovoljan tim tvrđenjem, da nailazimo na njega još dvaput u tekstu izveštaja. A dovoljno je samo dobro pogledati situaciju, pa opovrgnuti ovakvo tvrđenje. Svaki Evropljanin koji je bar jedaput u američkom drugostoru kupio džepnu knjigu, zna da se Amerikanci u svakom slučaju mašaju knjige češće nego Evropljani. Naravno, teško je pribaviti statističke podatke koji bi se mogli porediti u međunarodnim razmerama, i precizni podaci iz ove oblasti uglavnom nedostaju. U svakom slučaju, mogla bi se prihvatiti pretpostavka da se u Sjedinjenim Državama, — bilo da je u pitanju broj objavljenih naslova, broj prodatih primeraka ili suma novca utrošena na nabavku knjiga, — kupuje srazmerno dva puta više knjiga nego u Saveznoj Republici Nemačkoj i da se iz raznih biblioteka pozajmi bar tri puta više knjiga.⁶⁾

⁵⁾ Gerhard Schmidtchen: »Lesenkultur in Deutschland« (Kultura čitanja u Nemačkoj) članak objavljen u časopisu *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel* od 30. avgusta 1968. Značajniji je, međutim, članak od istog autora, objavljen pod naslovom »Eine Politik für das Buch« (Politika u korist knjige) u istom časopisu, u broju od 20. decembra 1968 (*Archiv für Soziologie und Wirtschaftsfragen des Buchhandels*, V i VI).

⁶⁾ Videti: *Lesen, Leihen und Kaufen von Büchern. Ein Internationaler Vergleich* (Čitanje, pozajmljivanje i kupovanje knjiga. Poređenja na međunarodnom planu), Hamburg, Verlag für Buchmarkt Forschung, 1968. Ova publikacija je zasnovana na predavanju holandskog pisca, R. E. M. van den Brink-a, koji se s uspehom ogledao na polju uporednih istraživanja na međunarodnom planu i koji je pomenuto predavanje održao na engleskom, na XVIII konferenciji Međunarodnog udruženja izdavača (Amsterdam, 1968). U publikaciji se nalaze i izveštaji nemačkog Instituta za proučavanje tržišta knjige.

Napomenom štampanom veoma sitnim slovima, pomenuti nemački institut pokušava da svoje neobično tvrđenje potkrepi, pozivajući se na jedan američki institut. Naime, 1956. godine, Galupov institut je u Sjedinjenim Američkim Državama, u Kanadi, Australiji, Engleskoj i Nemačkoj sproveo anketu na uzorku celokupnog stanovništva, postavljajući sledeće pitanje: »Da li slučajno u ovom trenutku čitate bilo kakvu knjigu ili roman?« Samo 17 % Amerikanaca kazalo je »da«, dok je procenat Nemaca koji su dali potvrđan odgovor iznosio 34 % od celokupnog stanovništva Nemačke. To je sasvim shvatljivo, — naime, gotovo svi Amerikanci su po svoj prilici kazali istinu. Ali je isto tako izvesno da je najveći broj Nemaca lagao.

Svakako, Amerikanci, uopšte uzev, nisu manje skloni laži nego Nemci. Za prosečnog Amerikanca knjiga je oruđe kome on pribegava kao nekoj sasvim običnoj stvari; za njega je ona sredstvo koje mu omogućuje da nešto nauči ili da se zabavi. Da li ga je on upotrebio danas, ili prošle godine, ili će se poslužiti njim sutra, za njega je to stvar koja nema nikakvog značaja. Amerikanci, bar u većini, ne vide zašto bi se razmetali time što čitaju knjige. Za Nemce, naprotiv, knjige su simbol kulture i, pri tumačenju empirijskih podataka, sociolog treba da uzima u obzir i činjenicu da niko ne voli da ispadne glup u očima ispitivača. Razloga za podozrenje uvek ima, naročito kad u Starom svetu knjiga postane predmet ushićenja.

Poštovanje koje su evropske obrazovane srednje klase pokazivale prema knjizi i koje je — s obzirom na to da su ove klase gledale na nju kao na svoju klasnu privilegiju — u velikoj meri i omelo širenje knjige u radničkim sredinama, predstavlja fenomen vezan za oslobađanje društva od uticaja crkve.

Drugim rečima, ugled koji su knjige uživale u Evropi potiče iz religijske tradicije.⁷⁾

Stotinama godina Hristos je neprestano slikan sa knjigom u ruci, — s Biblijom. To se, opet, naravno, zasnivalo na jevrejskom predanju. Moglo bi se reći da neprekinut lanac ide od Mojsijevih Božjih zapovesti do današnje evropske obrazovane srednje klase koja je svesna značaja knjige.

⁷⁾ Videti: Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter* (Evropska književnost i latinski srednji vek), Berne, Francke, 1948, a naročito poglavlje pod naslovom *Das Buch als Symbol* (Knjiga kao simbol), koje je nedavno dopunio Klaus Schreiner: »... wie Maria Gelechet einem Puch: Beiträge zur Buchmetaphorik des Hohen und Späten Mittelalters«, *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel*, 20. mart 1970 (Istorijski deo LXXVII), str. 651—664.

Evropski kulturni ponos bio je silno povređen prvim rezultatima ispitivanja na tržištu knjiga. »Svako treće domaćinstvo nema nijednu knjigu« ili »Seosko stanovništvo uopšte ništa ne čita«, — ovakvi naslovi su se mogli naći u novinama početkom šezdesetih godina ovog veka. Mnoge intelektualce je u to vreme zahvatio talas romantičarskog kulturnog pesimizma i takvi naslovi su — smatrali su oni — samo potvrđivali njihovo mišljenje. Mase — proricali su ovi kulturni pesimisti — iz godine u godinu sve manje čitaju, a posebno mladi više vole da igraju fudbal ili da gledaju televiziju nego da pročitaju dobru knjigu.

Ipak, knjige se svuda u svetu štampaju, kupuju i pozajmljuju, više nego ikada ranije, — a ne manje. Što se tiče omladine, prva ispitivanja, sprovedena u Saveznoj Republici Nemačkoj, kao i sva kasnija istraživanja izvršena u Francuskoj, Holandiji, Skandinavskim zemljama i Ujedinjenom Kraljevstvu, pokazala su da mladi čitaju više knjiga nego starije generacije, a ne manje.⁸⁾ Što su ljudi stariji, sve se manje interesuju za knjige; i ta činjenica je potvrđena svuda u Evropi, tako da teško daje za pravo ljubiteljima knjige da s prezrenjem govore o mladima.

I u Americi je isto: što je viša starosna grupa, knjige se manje čitaju. Najznačajniju studiju o ovoj temi izradio je Jan Hajda, koji je u okviru naučnog rada biblioteke Pratt proučavao žensko stanovništvo Baltimora i koji je došao do još sasvim nepotvrđene hipoteze da u proseku mladi čitaju više »zato što su mnogi od njih završili neku visoku školu ili koledž«.⁹⁾

Kasnije završavanje školovanja igra svakako ovde meku ulogu, ali je do podataka o tome da to nije jedini razlog što među mladima u celom svetu postoji tendencija da više čitaju, Hajda mogao lako da dođe, samo da je izvršio čak i površna poređenja sa rezultatima istraživanja u Evropi. Jer, iako se, u Starom Svetu, tendencija kasnijeg napuštanja školskih ustanova može statistički dokazati, ona je nesumnjivo manje izražena, a ipak tamo postoje verovatno i veće razlike između generacija u pogledu vremena koje posvećuju čitanju. Da je izvršio pomenuta poređenja, Hajda je mogao lako uvideti i to da pa-

⁸⁾ Najbolje pripremljeni materijal bili su podaci o kupovini i pozajmljivanju knjiga, izneti u publikaciji »Buch und Leser in den Niederlanden. Eine Untersuchung der Stichting Speurwerk betreffende het Boek in Amsterdam« (Knjiga i čitaoci u Holandiji; Gütersloh, Bertelsmann, 1963). Videti takode: Ilse Lichtenstein-Rother, »Jugend und Buch in Europa« (Omladina i knjiga u Evropi; Gütersloh Bertelsmann, 1967), naročito studiju o Holandiji.

⁹⁾ Jan Hajda, *An American Paradox. People and Books in a Metropolis*, p. 61, Chicago, Ill., 1963 (Teza).

radoks koji ga je uznemirio, — naime, da »intelektualne proizvode, kao što su knjige, ceni samo jedna manjina odraslih, uprkos neuporedivim mogućnostima koje ima većina u pogledu sticanja višeg obrazovanja«¹⁰⁾ — nije tipičan za Ameriku, već da predstavlja pojavu koja je rasprostranjena u celom današnjem svetu; on bi u isto vreme primetio i to da se njegova pretpostavka o »nižoj stopi čitanja knjiga među Amerikancima«¹¹⁾ temelji na pogrešnom shvatanju, koje i ovaj put potiče iz istog izvora iz koga i pomenuta zabluda Nemačkog instituta za ispitivanje javnog mnjenja, to jest iz Galupovog instituta.

Prihvaćemo pretpostavku da je zanemarivanje nalaza evropskih istraživanja koji su Hajdi tada mogli biti od koristi samo marginalno uticalo na rezultate do kojih je sam došao, jer je on, nezavisno od tog pitanja uticaja dužine školovanja, nastavio svoja istraživanja i razmotrio jedno zaista aktuelno pitanje, — naime: »Da li škola utiče na čitalačke navike ili možda pre roditelji, koji svoju decu šalju u određene škole?«¹²⁾ Velika je šteta što su Hajdini zaključci ostali tako malo poznati u Evropi.

Hajda pravi razliku između »samoće« i »usamljenosti«. Prema njegovim rečima, samoća »podmlađuje i osvežava; ona jača... društvene veze, jer omogućuje pojedincima da sa više pažnje vrše interakciju ili da nalaze više zadovoljstva u druženju sa ljudima. Nasuprot samoći, usamljenost je neželjena, besmislena i teška patnja, nametnuta čoveku protiv njegove volje... Samoća je jedan vid uklapanja u društvo; usamljenost je jedan vid isključenja iz učestvovanja u životu društva... Knjige zahtevaju odgovor koji bi bio u skladu sa postojećim društvom, solidarno uklapanje upravo u onaj svet koji čoveka osuđuje na usamljenost. Za čitanje knjiga potreban je i napor... Samim tim knjiga postaje neprivlačna za usamljenog čoveka, čiji je opšti nivo interesovanja i delatnosti znatno niži od nivoa angažovane ličnosti.«¹³⁾

Hajda je, ukratko, došao do zaključka da, i pored toga što čovek ne može da čita ako nije sam, — usamljenost utiče na ljude, u tom smislu da oni gube naviku da čitaju. Ova činjenica ima očigledne praktične posledice za biblioteke i trgovinu knjigama, koliko i bilo koji drugi oblik ekonomske propagande. Jasne ideje zasnovane na empiričkim nalazima svakako pružaju veće mogućnosti da se dođe do zaključka koji bi se

¹⁰⁾ *Ibid.*, str. 1.

¹¹⁾ *Ibid.*, str. 302.

¹²⁾ *Ibid.*, str. 62.

¹³⁾ *Ibid.*, str. 231.

mogli iskoristiti u ekonomske svrhe, nego kratkoviđa nastojanja da se polje ispitivanja suzi i da se svede samo na ekonomska razmatranja.

Katolici čitaju manje nego protestanti, i u Americi i u Evropi, i pored toga što rimokatolička crkva, naročito u Holandiji — ali i u nekim delovima Savezne Republike Nemačke, čini veoma velike napore da stimuliše dobru literaturu — ulažući, u prvom redu, velike sume novca u katoličke biblioteke. Što se Amerike tiče, teško je sagledati razloge ovakvog stanja, i mi se ovde nećemo upuštati u to da li je Hajda, u ovom delu svojih istraživanja, bez pristrasnosti prišao složenoj etničkoj i ekonomskoj strukturi Sjedinjenih Država i njenoj isprepletenosti sa religijskom pripadnošću, — mada se može otvoreno posumnjati da je tako postupio u posebno zanimljivom, ali i posebno teškom slučaju Jevreja, naročito kad se suočimo sa teškoćom matematičkog određivanja uzorka.

U Saveznoj Republici Nemačkoj, iznenađujuća činjenica da katolici čitaju manje nego ostali navela je istoričare da ispredaju razne zanimljive teorije, ali se cela stvar može u velikoj meri objasniti pogrešnim povezivanjem činjenica. Naime, u Saveznoj Republici Nemačkoj, kao i u Holandiji, katolici su daleko najmnogobrojniji na područjima naseljenim pretežno seoskim stanovništvom.¹⁴⁾ A svuda u svetu seosko stanovništvo čita manje nego varoško, bilo da su u pitanju katolici, protestanti ili muslimani, stari ili mladi, muškarci ili žene. Nikakva verska organizacija nije u stanju da izmeni takvo stanje stvari, pa ne mogu ni knjižari i bibliotekari, izuzev ako ne učine nešto da sruše barijeru neinformisanja seoskog stanovništva, uvođenjem npr. pokretnih biblioteka.

Pomoću kompjutera, najraznovrsnije serije cifara mogu se veoma lako međusobno povezivati. Na taj način je konačno utvrđeno da muškarci čitaju više nego žene, mada je u dečinjstvu situacija obrnuta. Ali, ako bi se zbog toga muškarci osetili nadmoćniji, trebalo bi da znaju da su pogrešno protumačili činjenice. Žene ne čitaju manje zato što su žene, već zato što su uglavnom manje školovane nego muškarci.

Poražavajuća tendencija da se sinovi šalju na univerzitet da bi stekli diplomu, a u isto vreme verovanje da to ćerkama nije potrebno, — jer i

¹⁴⁾ Videti: Ludwig Mut, »Das Katolische Leserdefizit. Neue Frage an die Buchmarktforschung« (Deficit čitalaca među katolicima. Nova pitanja istraživačima tržišta knjige), *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, 2. maj 1966, str. 886.

bez ove diplome mogu da se udaju za univerzitetski obrazovanog čoveka, — stvaraju kod ženske dece neprijateljski stav prema knjigama. Bez obzira na to da li će se devojke kasnije udati za univerzitetski obrazovane ljude ili ne, one će u svakom slučaju čitati manje u zrelo doba, jer su se kraće školovale i nisu se dovoljno navikle da koriste knjigu.

Ipak, devojka koja uspe da se uda za nekog ko ima univerzitetsku diplomu, dobija mogućnost da čita mnogo više nego ona devojka čiji roditelji nisu uspeli da ostvare svoj plan, jer se žene po pravilu prilagođavaju navikama svojih muževa. Knjige su u Evropi sredstvo za masovnu komunikaciju samo u sasvim posebnom smislu, inače su u suštini klasni simbol. To je na veoma upečatljiv način dokazao francuski Nacionalni sindikat izdavača u psihološkoj studiji pod naslovom »Etudes sur la Lecture et le Livre en France« (Rasprava o čitanju i knjizi u Francuskoj).¹⁵⁾

Čak i u nižim klasama evropskog društva, u svakodnevnom su optičaju mudre izreke u vezi sa knjigama — kao što su, na primer, one koje govore o njihovom opštenarodnom značaju u oblasti obrazovanja. Ali ono što ljudi zaista misle o knjigama, pokazuje njihov stav kad se nađu pred slikom mlade žene koja čita, udobno sedeći u naslonjači. »Bolje bi bilo da ova nešto opere!«, — obično je najblaži komentar. S druge strane, izrazito neprijateljski stav ispoljava se i prema mladiću s naočarima u istom položaju: optužuju ga da je naduven i nesimpatičan intelektualac.

Međutim, i obrazovani ljudi, — suprotno lepim frazama o akcijama na kulturnom polju: kao kad, na primer, zahtevaju otvaranje biblioteka za siromašnije slojeve, — veoma oštro negoduju kad vide da pripadnici nižih staleža čitaju. S obzirom na to da se navode kao simbol položaja srednje klase, knjige su još i danas u velikoj meri tabu — predmet. Ovo je, u opštim crtama prikaz situacije (uz dopunska obaveštenja iz istraživanja u drugim evropskim zemljama) u pogledu stavova prema knjizi i čitanju. Sa sličnom situacijom treba računati i u zemljama Centralne i Južne Evrope.

U evropskom sistemu vaspitanja može da postoji i priličan nesklad između javno izlaganih teorija i vlastite skrivene prakse. Svaki zreo čovek priznaće, po svoj prilici, da su knjige deci od koristi... ali koliko će puta taj isti čovek uznemiriti dete koje se zadubilo u čitanje neke knjige! Remeteći samoću (da se poslužimo Hajdinom terminologijom) koja je potrebna za čitanje, po-

¹⁵⁾ Pariz, 1960.

većavamo opasnost od usamljenosti koja pretil svakom ljudskom biću, pa i detetu, — a u isto vreme može nam se desiti da, misleći da nam je savest sasvim čista, izlažemo na sav glas otrcane fraze o kulturi i da uopšte ne primećujemo protivrečnost između svojih reči i dela.

Brajan Grumbridž¹⁶⁾ je na veoma vispren način ukazao na protivrečnost između takvih stavova i izneo jedan tipičan primer. Svoj uzorak je podelio na tri grupe: na članove javnih biblioteka, bivše članove javnih biblioteka i nečitače.

Najpre je ispitao nečitače zašto ne odlaze u biblioteku. Kao što se moglo i očekivati, gotovo polovina ispitanih odgovorila je da nema vremena; samo je 11 % izjavilo da više vole da gledaju televiziju. Grumbridž je tada pitao grupu čitača zašto ostali, po njihovom mišljenju, ne posećuju biblioteku. Ovog puta polovina njih odgovorila je da je to zbog televizije, dok je odgovor »nema nje vremena« dao tek svaki peti ispitanik.

To znači, drugim rečima, da ako ostali — takozvane mase — ne čitaju knjige, to je sasvim prirodno, jer oni stalno gledaju televiziju. Ali ako ja ne čitam, situacija je sasvim drukčija, jer ja ne pripadam »hoi polloi«, pa prema tome sasvim je prirodno da ja tamo ne odlazim samo zato što nemam vremena.

Odgovori su bili protivrečni u najvećem broju slučajeva, a verovatno i netačni. Jer iz rezultata ovog istraživanja mogu se saznati dve stvari. Odgovor koji navodi »nema nje vremena« najčešće je samo izvinjenje. Neko ko nema vremena da čita u stvari je za čitanje manje zainteresovan, zato što više voli da se bavi nečim drugim. A što se, pak, tiče pozivanja na televiziju, ono je izraz pesimizma u pogledu kulture. U svakom slučaju, bar u Saveznoj Republici Nemačkoj, ovo odbacivanje televizije je sve do sredine šezdesetih godina bilo karakteristično za ovakav romantičarski stav.

U stvari, kao što su to potvrdili rezultati francuskih, holandskih, švedskih i nemačkih istraživanja,¹⁷⁾ veoma uspešan razvoj televizije u Ev-

¹⁶⁾ Groombridge: *Op. cit.* — v. nap. 1, str. 47, 59 i 69.

¹⁷⁾ Saopštenje o činjeničnom stanju dao je autor ovog članka u napisu pod naslovom »Dem Leser auf der Spur? Versuch einer Zwischenbilanz Empirischer Bemühungen um das Buch« (Na tragu čitaoca? Pokušaj bilansiranja empiričkih napora u vezi sa knjigom), objavljenom u »Das Buch in der Dynamischen Gesellschaft, Festschrift für Wolfgang Straub zum 60. Geburtstag« (Knjiga u dinamičnom društvu, tekst napisan u čast šezdesetog rođendana Wolfganga Strauba), Trier, Spee-Verlag, 1970. Posebnu pažnju zaslužuju značajni podaci Divo-Instituta u publikaciji »Buch und Leser in Deutschland« (Knjiga i čitaoci u Nemačkoj) (Gütersloch, Bertelsman, 1965). Videti naročito str. 188—190.

ropi — uprkos izuzetno lepim predskazanjima ideologa knjige — ne samo da nije naškodilo potrošnji knjiga nego joj je i koristio, time što »multiplicirajuće« dejstvo televizije povećava uticaj svakog neposrednog pozivanja na knjige, a pre svega i svakog posrednog pozivanja na knjige koje je u osnovi svake emisije, tako da u toku poslednje dve decenije trgovina knjigom u Evropi jedva da je imala boljeg saveznika od televizije, — koja je napadana kao njen neprijatelj. Premda su odnosi između čitanja zabavnih i gledanja televizije često bili predmet zabavnih teoretskih razmišljanja, — rad Maršala Makluana bi mogao da posluži kao ekstreman primer, — ovi odnosi još nisu bili predmet bilo kakvog rada koji bi se zasnivao na ispitivanju činjenica, ni u Evropi, ni u Americi. Ono što je Lejzersfeld učinio u vezi sa radiom¹⁸⁾ tek treba da se učini u pogledu odnosa televizije prema knjigama.

Drugo jedno polje na kome treba sprovesti obimna istraživanja sačinjavaju problemi koji nastaju u vezi sa klubovima knjiga.¹⁹⁾ U Saveznoj Republici Nemačkoj, na primer, niko mišta ne zna o mogućoj povezanosti između pripadanja nekom klubu knjiga i članstva u nekoj biblioteci. U vezi s tim, Udruženje nemačkih biblioteka dalo je Institutu za sociologiju pri Univerzitetu u Hamburgu nalog da sprovede istraživanje, te će možda ova stvar biti rasvetljena.

Treba se pomiriti sa činjenicom da je do zadovoljavajućih odgovora na takva pitanja teško doći kad je u pitanju cela zemlja, jer se osobenosti jedne zemlje mogu utvrditi samo poređenjem sa drugim zemljama. U vezi s ovim, bilo bi zanimljivo izvršiti poređenja između nemačkih i francuskih klubova knjiga. Ovi poslednji, koji se ne zalažu toliko za kvantitet, očigledno imaju druge ciljeve (tj. ne bore se za jeftinija izdanja, već za lepši povez). Ove dve stvari, po svoj prilici, privlače različite delove stanovništva. Ali i ovde je od bitnog značaja da se zna kakvo je bilo američko iskustvo sa velikim brojem specijalizovanih klubova knjiga.

I različit razvoj tržišta džepne knjige zahteva, kako poređenja između evropskih zemalja tako i poređenja između svake od ovih i Sjedinjenih Američkih Država. Što se tiče Savezne Republike Nemačke, poznato je, zahvaljujući Alensbahovom Institutu za ispitivanje javnog mnjenja,

¹⁸⁾ Paul Lazarsfeld: „Radio and the printed page“ (Radio i štampana stranica), New York, 1940.

¹⁹⁾ Pravo stanje stvari je na upečatljiv način izložio 1964. godine Wolf Hermann u članku „Die Buchgemeinschaften im Streit der Meinungen“ (Klubovi knjiga u borbi mišljenja), objavljenom u časopisu *Bertelsmann Briefe*, br. 29, 1964; str. 15—22.

da mladi više vole džepne knjige, možda ne zbog njihove niže cene, već zbog toga što ne drže do tradicionalnog poveza, do koga je više stalo starijim generacijama. Međutim, u Saveznoj Republici Nemačkoj, u Švajcarskoj i u Austriji, džepne knjige ni izdaleka ne igraju — ili u svakom slučaju još ne igraju — istu onu ulogu koju imaju u Sjedinjenim Državama, pa čak i u Ujedinjenom Kraljevstvu. Premda je u Centralnoj Evropi u toku protekle decenije broj naslova džepnih knjiga, a verovatno i broj štampanih primeraka naglo porastao, džepna knjiga svakako nije na tržištu Centralne Evrope izvršila revoluciju kakvu je izazvala u Americi.²⁰⁾

Zašto nije? Objašnjenje nije, verovatno, u tome da je širenje klubova knjige sprečilo odgovarajuće širenje džepne knjige. Glavni razlog bi pre trebalo potražiti u različitim metodama distribucije. Mi u Evropi nemamo američki dragstor, koji štampana obaveštenja u obliku džepne knjige bukvalno stavlja na dohvat ruke potencijalnog kupca. Činjenica da ih mi nemamo, postavlja, međutim, ne samo ekonomske, već i sociološke, pa čak, tačnije govoreći, i socio-psihološke probleme, s obzirom na to da distribucija u isti mah i počiva na saopštavanju i podstiče ga.

Očigledno je da je veća potrošnja knjiga u Sjedinjenim Državama povezana sa dužim zakonski propisanim školovanjem u ovoj zemlji. Ali potrošnja knjiga u Evropi ne povećava se automatski sa produženjem školovanja: ona je tešnje povezana sa olakšicama koje se daju bibliotekama u školama; na taj način posećivanje biblioteka je produženo za odgovarajući vremenski period, ali se situacija samo u Ujedinjenom Kraljevstvu, u Danskoj i u Švedskoj može porediti u ovom pogledu sa Amerikom. Pretvaranje pojedinačnih simptoma u apsolutne utiče na dijagnozu.

Na osnovu ovog iskustva hteli bismo da naglasimo da se situacija u vezi sa knjigama može pravilno shvatiti samo ako se ove posmatraju u svim njihovim mnogobrojnim aspektima i manifestacijama, i ako se, uz to, ne posmatraju izolovano, već u odnosu na ostale masovne medije. Knjige su predmet istraživanja o sredstvima za masovnu komunikaciju, i ako ne želimo da oduzmemo vrednost rezultatima takvog istraživanja, ne možemo da ne uzimamo u obzir činjenicu da postoje i neposredni oblici komunikacije, a i drugi koji se obavljaju preko drugih medija. Svako ko se bavi knjigama mora da vodi

²⁰⁾ Videti: Hans K. Platte, *Soziologie der Massenkommunikationsmittel* (Sociologija sredstava za masovnu komunikaciju), Minhen, Reinhardt, 1966.

računa o celokupnoj oblasti komunikacija, čijem osvetljavanju je umnogome doprinela teorija o mnogostepenosti tokova komunikacija, koju su izneli Kec i Lejzersfeld i koja bi, u oblasti knjige, mogla da bude još korisnija.

Pružajući finansijsku pomoć istraživanjima Pitera H. Mana²¹⁾ sa Šefildskog Univerziteta, britanski izdavači su se pokazali mnogo izdašniji nego njihove nemačke kolege. Očigledno podstaknut radom Grumbriđža, Man je ispitivao naročito veze između trgovine knjigama i biblioteka. Rezultati njegovih istraživanja su u mnogim pojeđinostima isto toliko korisni za knjižare koliko i za bibliotekare, i bilo bi vredno ispitati da li bi se mogli primeniti i na druge zemlje.

Uopšte uzev, Man je uspeo da dokaže da ne postoji nikakvo stvarno suparništvo između knjižara i biblioteka. Pre bi se moglo reći da je tešna saradnja od koristi i jednima i drugima. Prodavanje knjiga se izgleda ne smanjuje zbog postojanja biblioteka, a što više knjiga neko pozajmljuje, više ih i kupuje.

Knjižari koji su dali nalog za istraživanje došli su do korisnih obaveštenja i saveta. Manovi studenti su, na primer, imali zadatak da od knjižara, koji su bili obuhvaćeni uzorkom, traže neku knjigu koja je već odavno rasprodana. Mnogi od onih od kojih je ovakva knjiga zatražena, odgovorili su da su na žalost upravo prodali poslednji primerak.²²⁾ Ovo nije samo zabavna priča, već ozbiljna sugestija onima koji žele da unaprede knjižarstvo.

Manove teoretske postavke nisu možda tako dobre kao praktični rezultati njegovih istraživanja. Ako on, na primer, pragmatički povezuje sadržaj knjiga sa pobudama za čitanje, on u stvari sakriva problem, jer se ne može poreći činjenica da jedni u knjizi možda traže i pouku, dok drugi čitaju samo radi zadovoljstva. Prihvatljivija je metoda koju je Hajda razradio u pogledu kategorizacije čitalaca.²³⁾

Što se tiče kvaliteta knjige, mišljenja su različita; pa čak i kad je u pitanju knjiga koja je jednodušno ocenjena kao dobra, ipak se ne može

²¹⁾ Peter H. Mann i Jacqueline L. Burgogne: *Books and Reading* (Knjige i čitanje), London, André Deutsch, 1969. Nedavno je Piter H. Man umnogome dopunio ovaj rad studijom pod naslovom *Books — Buyers and Borrowers* (Knjige — kupci i pozajmljivači), London, André Deutsch, 1971.

²²⁾ *Ibid.*, str. 87.

²³⁾ Hajda, op. cit. (Videti nap. 9), str. 13.

reći da li je i u kom pogledu ona dobra za svakog pojedinog čitaoca. Međutim, Hajdina metoda nam omogućuje da ocenimo »kvalitetnog čitača«, ne uzimajući u obzir naslove knjiga koje on čita.

Prema njegovoj definiciji, kvalitetni čitač mora da ispunjava tri uslova: broj knjiga koje je pročitao u toku protekle godine mora da iznosi najmanje deset; biltene o novim knjigama mora da čita najmanje jedanput mesečno; i, najzad, ne sme da potpada pod uticaj popularnosti knjige, pogotovu kad su u pitanju bestseleri. Ko god zadovoljava sva ova tri uslova, smatra se kao »kvalitetan čitač«. U praksi, prilikom utvrđivanja postojanja pomenutih uslova mogu iskrsnuti izvesne teškoće, a i rizik uvek postoji. U svakom slučaju, trebalo bi da evropski istraživači bar jednom pokušaju sa primenom ovog američkog metoda, ali da u njemu ništa ne menjaju, kako bi obezbedili mogućnost poređenja rezultata.

Francuski istraživači, čiji rad, u celini uzev, zaslužuje svakako najviše pažnje među naporima koji su dosad učinjeni na ovom polju u Evropi, otkrio je veze između nekih činjenica, koje će iznenaditi svakog ko se nije oslobodio tradicionalne evropske predstave o ljudima koji čitaju. Po ustaljenim shvatanjima to su izraziti intelektualci, povučeni u sebe i skloni bežanju od sveta. Francuski sociolozi su, međutim, otkrili povezanost između čitanja i bavljenja sportom.

S obzirom na to da je dobijeni rezultat pokazivao da mladi u isti mah i više čitaju i više se bave sportom, moglo se u prvom trenutku posumnjati u to da su podaci pogrešno povezani. Ali je u toku jednog drugog istraživanja, ovoga puta u Saveznoj Republici Nemačkoj, ustanovljeno da mladi koji su i aktivni sportisti, u isto vreme i više čitaju.²⁴⁾

Analiza faktora je neophodna. U svakom slučaju ovaj zaključak se dobro uklapa u najbolji deo ispitivanja koje je izvršio Alensbahov Institut za ispitivanje javnog mnjenja, i očigledno dovodi do odgovarajućih promena u rasuđivanju knjižara. Francuski sociolozi su već otkrili da je jedna od značajnih pobuda u pogledu čitanja želja da se o pročitanim knjigama diskutuje sa drugima. Gerhard Šmidhen, koji je rukovodio istraživanjima Alensbahovog Instituta i koji je napisao izveštaj o rezultatima istraživanja, izneo je i svoje zapažanje, zasnovano na tačnim empi-

²⁴⁾ Videti VII poglavlje istraživanja koje je sproveo Emnid Institut u Bielefeldu i koje se ne može dobiti u trgovačkoj mreži: „Jugend, Bildung und Freizeit“ (Omladina, obrazovanje i slobodno vreme), Ed. Viggo Graf Blücher, 1966.

ričkim podacima, da oni koji čitaju, bolje i slušaju nego oni koji ne čitaju.²⁵⁾

Rezultati ovakvih istraživanja stvaraju novu predstavu o čitaču. Oni koji čitaju svakako nisu ljudi koji žive van društva. Naprotiv, oni traže dodir sa ljudima. Oni su i dobri slušaoci, ali u isto vreme žele da svoje misli i drugima saopšte u razgovoru. Sem toga, ti ljudi teže da utiču na društvo, ali se i izlažu uticaju društva. Oni se ne zatvaraju u sebe, — čitanje u cilju bežanja od stvarnosti sasvim je marginalnog značaja; naprotiv, oni su otvoreni i komunikativni.

Ove nalaze potvrđuju i rezultati ispitivanja koje je sa svoje strane sproveo Jan Hajda, čiji rad u oblasti istraživačke delatnosti u Americi zauzima, u mnogom pogledu, isto ono mesto inicijatora koje francuski istraživači zauzimaju u okviru evropske istraživačke delatnosti, mada se mora reći da u Evropi, gde su u ovom pogledu učinjeni dosad samo eksperimentalni naponi, nema ničeg što bi se moglo porediti sa istraživanjem koje po nalogu korisnika vrše naučne biblioteke u Americi. Hajda je, na primer, pronašao da među ženama istih godina, istog stepena obrazovanja i sa istim životnim standardom, udovice čitaju znatno manje nego udate žene.²⁶⁾ Zašto? Uopšte uzev, trebalo bi da udovice imaju više vremena za čitanje. Ponovimo još jednom da je pogrešno uzimati vreme kao argumenat, jer kad je u pitanju čitanje, nije stvar u vremenu koje neko ima, već u tome kako ga koristi.

Udovice su izgubile svog najvažnijeg partnera sa kojim su izmenjivale misli, a veze koje su bile stvorene za muževljeva života polako se kidaju. Uopšte uzev, udovice postaju sve manje aktivne, a da bi neko čitao (i da bi po mogućstvu bio i dobar čitač), potrebno je da bude aktivan.

Ljudi — naši savremenici — koji dosta čitaju u Evropi i u Americi, komunikativniji su na radu i u životu nego oni koji ne čitaju. Oni ne čitaju zato da bi pobjegli od sveta, već zato da bi u tom svetu bolje živeli. To su, ukratko, glavni rezultati istraživanja koji su dosad postignuti u ovoj oblasti.

Da bi na ovoj opštoj slici i neke pojedinosti postale jasnije, možda će biti potrebno da se u budućnosti organizuju više psihološka nego sociološka istraživanja; ali suštinski doprinos moraće

²⁵⁾ Schmidtschen: „Eine Politik für das Buch“ (Politika u korist knjige), *op. cit.* (videti nap. 5).

²⁶⁾ Hajda, *op. cit.*

da daju i ekonomisti i istoričari. Bilo bi svakako poželjno da istraživanja koja su dosad bila razbacana, budu koncentrisana u rukama instituta koji bi radili kontinuirano i obuhvatali teritoriju cele jedne zemlje, s tim što bi postojao i jedan međunarodni institut, čiji bi se zadatak sastojao u tome da omogućava i unapređuje poređenje rezultata dobijenih u svakoj pojedinoj zemlji, i da, s vremena na vreme, polazeći sa određenog stanovišta, izradi preglednu sliku koja bi bila od posebne koristi zemljama u razvoju.

(*International social science journal*, UNESCO, sveska XXIV, broj 4, 1972, str. 744—753)

(Prevela s engleskog
ZORICA HADŽI-VIDOJKOVIĆ)

